

Dr Radmila Matejčić

POČECI IZGRADNJE BALNEOLOŠKE ARHITEKTURE U CRIKVENICI

DINKO VITEZIĆ JAGIĆU 25. svibnja 1891.

»Ponedjeljak poslijepodne proputovao sam u Crikvenicu buduć da nisam nigda prije ondje bio. Položaj je krasan; kupalište ne može biti ljepše; slično je onomu »al lido« u Mlecih. Ako pak budu izvršili celi nacrt sgrada — što po mojem mnijenju neće moć obaviti sa manjim troškom od 5 milijuna for. — onda ovo kupalište brojit će se među najprvim u Evropi.«*

Početkom druge polovice 19. stoljeća, pod utjecajem razvoja medicinskih znanosti, osjetila se potreba da se na liburnijskoj obali Istre, kvarnerskim otocima i u Hrvatskom primorju podignu balneološka središta, tzv. »klimatska i kupališna mjesta«. Izabrani su lokaliteti s ugodnom mediteranskom klimom, kao Veli Lošinj, mjesta vezana dobrim prometnicama i željeznicom s kontinentalnim srednjoevropskim zaleđem, kao Rovinj i Opatija, te mjesta koja su uz oba navedena (mjesta) imala i podesnu pješčanu plažu i plitko more, kao Novi Vinodolski i Crikvenica. Sva su ta mjesta bila vezana parobrodarskim linijama.

Ta, u perspektivi zacrtana balneološka središta, bila su u sklopu Austro-Ugarske te su na njihov daljnji razvoj uvelike utjecali politički faktori i kapital skoncentriran u bankama i akcionerskim društvima obih metropola, Beča i Budimpešte. To zanimanje za našu obalu povuklo je i zainteresiranost riječko-modruške županije na čijem su se teritoriju našla mjesta u Hrvatskom primorju, a to se reflektiralo na aktivnost hrvatske zemaljske vlade prema gore i kotara i općina prema dolje. Među prvim su se u toj aktivnosti istakli Novi Vinodolski i Crikvenica.

S obzirom na podesne veze i administrativnu podjelu monarhije, za njen austrijski dio više je odgovarala Opatija, jer je imala uvjete da se u njoj izgrade lječilišta, ljetnikovci, pensioni i moderna sastajališta i zabavišta austrijske aristokracije i kapitalista. Tome je pripomogla željeznička veza s Bečom preko Ljubljane i Šent Petra. Glavnu građevinsku aktivnost je preuzelo željezničko građevno društvo iz Ljubljane u čijoj je režiji izgrađen veliki broj vila i hotela u Opatiji.

* Petar STRČIĆ, Pisma Dinka Vitezića Vatroslavu Jagiću (1891—1893), Vjesnik hist. arhiva u Rijeci i Pazinu. Sv. XI—XII, 1966—67, str. 208.

Podaci uzeti iz dnevnika »La Bilancia«, tiskanog u Rijeci citirani su u bilješkama kraticom LB.

Mađarska je nakon Nagodbe dobila jedini izlaz na Jadran preko Rijeke, pa se odmah požurila 1870. godine da protegne administraciju svog Pomorskog gubernija u Rijeci na čitav uski pojas obale od Rijeke do Karlobaga. U takvoj situaciji Mađari potiču inicijativu o gradnji jednog klimatskog i kupališnog središta uz obalu Hrvatskog primorja koje bi postalo konkurentno »austrijskoj« Opatiji. Na Novi Vinodolski nisu mogli računati budući da je taj grad bio antimadžarski nastrojen s dugom političkom tradicijom još iz doba ilirskog preporoda. Odluka je pala na mjesto Crikvenicu, čiji je obalni pojas bio naseljen ribarima, a imućniji dio mještana skoncentriran na brijegu, na Gorici. Tako su mogli očekivati otkup zemljišta pod povoljnijim uvjetima. Prirodno je da su u toj inicijativi vidjeli svoj interes i sposobniji poslovni i dalekovidni mještani koji su se pobrinuli te uredili svoje domove za smještaj prvih gostiju. Tome je pridonijela Kotarska oblast u Novom uređenjem cesta i putova te uredbama o čuvanju nasada i održavanju čistoće. Prema tome inicijativi mađarskog konsorcija iz Budimpešte da se u Crikvenici izgradi klimatsko i lječilišno mjesto prethodile su pripreme u samom mjestu te nastojanja kotara i županije u propagiranju Crikvenice kao mjesta za ladanje.

Grad Rijeka, koji je bio na domaku Crikvenice, imao je interesa da se preko karlovačke željezničke pruge i parobrodima iz riječke luke usmjeri promet stranaca u pravcu Crikvenice, jer su opatijski gosti silazili iz vlaka u Matuljima i odlazili kočijama direktno u Opatiju pa je od njih gradu Rijeci bilo malo koristi. Dapače, putem dnevne štampe se propagirao izletnički turizam Riječana i to domaćim brodovima s obrazloženjem da će se izletnicima ponuditi u dobrim lokalima izvrsna hrana i piće. Tako se u jednom napisu iz 1889. kaže: »Nadamo se da će se Crikvenica uskoro pretvoriti u banjsko mjesto. Već je izvana došlo oko 20 gostiju, među ostalima biskup senjsko-modruški monsignor Posilović, jedna visoka berlinska dama, koja je vrlo zadovoljna boravkom. Ako se Crikvenica želi pretvoriti u kupališno mjesto, mora ukloniti neke nedostatke, prvenstveno mora imati liječnika. Postoji ljekarna dobro opremljena lijekovima svih vrsta, ali nema liječnika. Općina nastoji pronaći dobrog liječnika, no dosad ga ovo mjesto nema. Otvoren je natječaj do 18. kolovoza za traženog doktora. Plaća bi bila 800 forinta na godinu, zatim su tu i privatne posjete, koje, ako se uzme da u Crikvenici i okolnim mjestima ima 12.000 duša, mogu donijeti nekoliko novih stotina fiorina. Želimo imati liječnika koji bi se znanjem i ljubavlju posvetio ovom kraju i bit ćemo zadovoljni.«¹ Osim propagande Crikvenice kao izletišta, očito se tim člankom htjelo animirati budućeg liječnika koji bi se prijavio na navedeni natječaj. Ta činjenica, da je za razvoj turizma neophodno organizirano zdravstvo, podvlači dihotomiju tih dvaju pojmova koji se ni danas ne razdvajaju.

Bila je sretna, također, okolnost za ostvarenje ove zamašne zamisli i činjenica da je nadvojvoda Josip živio u Rijeci u svojoj rezidenciji, a silno je bio zainteresiran za mađrske simpatije. Ujedno je bio i veoma hrabar investitor u smjele projekte. Nakon što je koncem 1889. Emil vitez Mayerbach otputovao u Beč i Budimpeštu s namjerom da za taj projekt izgradnje klimatskog središta u Crikvenici angažira kapitaliste kako bi se s udruženim kapitalom »u Crikvenici na hrvatskoj obali stvorilo klimatsko odmara-lište s podignutim hotelima, parkom i kupalištem«² pojavljuje se već iduće

godine nadvojvoda Josip na čelu kao zaštitnik Udruženja za podizanje klimatskog lječilišta. On je o svom pokroviteljstvu obavijestio crikveničkog župnika Antona Cara kao i o kapitalu od milijun forinti kojima Udruženje već raspolaze. Već je bilo otkupljeno zemljište uz obalu na potezu prema Sv. Jeleni. Za Crikvenicu je u to vrijeme bila zainteresirana i nadvojvotkinja ud. Štefaniya, koja je namjeravala uz kupalište da izgradi svoju vilu.³

Kamen temeljac za kupalište položen je uz veliku svečanost 2. srpnja 1891. godine. Prema popisu ličnosti koje su sudjelovale u toj svečanosti vidi se da se radilo i o političkom aktu, a ne samo o inicijativi Udruženja, odnosno pojedinaca. Informaciju o tom događaju pruža opširan članak u riječkoj štampi nabit zanimljivim podacima. U članku između ostalog stoji: »Jučer u dva poslijepodne bila je u Crikvenici svečanost polaganja prvog kamena banjske građevine već prije projektirane. Iz Rijeke je parobrodom 'Dalj' stigao Njegova Visost Nadvojvoda Josip u pratnji bana Hrvatske Khuena Hedervarya, ministra za Hrvatsku Josipovića i riječkog guvernera grofa Augusta Zichyja. Bili su još veliki župan Stipetić, pukovnik Jekelfalusy, gosp. Enrico Wiener i dr Ivan Kiseljak; brodovima 'Abbazia' i 'Sokol' stigle su iz Rijeke i Sušaka mnoge osobe među kojima i gradonačelnik Emérico Bačić. U Crikvenicu su došle još brojne osobe iz Kraljevice, Selaca i Novog te drugih okolnih mjesta. Čitava je Crikvenica bila okićena zastavama. Domaćini su bili gradonačelnik Potočnjak, župnik Car i trgovac Katnić. Nadvojvoda i ostali visoki gosti dočekani su svečano, jedna je djevojčica na vrhu mola predala Njegovom Veličanstvu buket cvijeća ispod trijumfalnog slavluka. U dva sata svi su se uputili na mjesto gdje se treba graditi zgrada, a od središta Crikvenice je udaljeno oko tisuću koraka. Načelnik Crikvenice Potočnjak i župnik Car održali su govore na koje je Nadvojvoda odgovorio hrvatski. Zatim je Njegova Visost udario čekićem tri puta, a to isto su učinili ban, ministar Josipović, guverner grof Zichy, načelnik Potočnjak i župnik. Tako je čin bio završen. Ujutro su dva liječnika, iz Crikvenice i Kraljevice, protestirali što je na trijumfalnom luku uz hrvatsku bila i ugarska zastava. Gradonačelnik ih je dao uhapsiti. Evo još nekih podataka. Protektor ustanove je Nj. Vis. Nadvojvoda Josip; počasni predsjednik konsorcija za gradnju je Nj. Ex. ban Khuen Hederwary; izvršni predsjednik je Curcio de Levay, generalni direktor jednog velikog osiguravajućeg društva; potpredsjednici su grof Teodor Battyhany i sin ministra Josipovića; Savjet se sastojao od mnogih uglednih ličnosti. U najskorije će se vrijeme početi graditi veliki hotel i vile. Nadvojvoda će sagrađiti tri vile, jednu za sebe i dvije za dvorske dame svoje kuće, groficu Tastecs i Ferenczy. Vremenom će se izgraditi tri zgrade za liječenje vojnika, rahitične djece i za vatrogasce. Hotel i vile bit će sagrađene u toku godine. U Rijeci će se pojačati promet stranaca, jer je blizu Opatija i Crikvenica.«⁴

Nakon polaganja prvog kamena za kupališnu ustanovu u Crikvenici nadvojvoda Josip je uputio pismo velikom županu Đuri Stipetiću iz kojeg se jasno vidi da se je sa strane županije također ulagalo mnogo u ostvarivanje projekta izgradnje Crikvenice. Nadvojvoda u tom pismu kaže: »Prilikom svečanosti postavljanja kamena temeljca morskog kupališta u Crikvenici bio sam s iskrenim veseljem iznenađen koliko su pučanstvo rečene općine, toliko i komitet, oduševljeni idejom, ne samo radi opće koristi već i radi rodoljubne dobrobiti da ulože sredstva za ostvarenje te zamisli. Uspjeh proizlazi iz suradnje s Vašim Gospodstvom. Zahvaljujem Vam se kao protektor kupa-

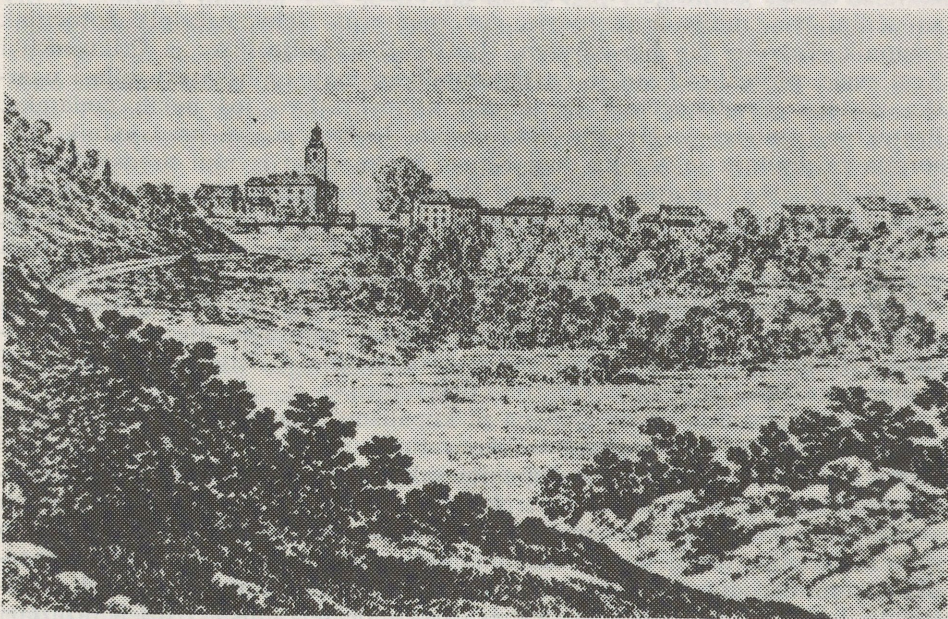
lišta moleći Vas da i dalje unapređujete tu ideju. 6. srpnja 1891. Nadvojvoda Josip.«⁵

Crikvenica od tada postaje neobično omiljeno izletište Riječana, brodovi Ungaro-Croate su znali prevesti po tri stotine izletnika, na brodu ih je pratila limena glazba. Ovim su se izletnicima znali pridružiti stotine iz susjednog Novog i Senja koje su također brodovi dovozili u Crikvenicu.⁶

Nasuprot ovim nastojanjima Mađara da od Crikvenice stvore svoju »Opatiju«, Novljani 1. srpnja 1891. otvaraju »Čisto hrvatsko kupalište Lišanj.«⁷

Treba istaknuti da je u Crikvenici bilo pokušaja javnog reagiranja na mađaronske tendencije, kod podizanja mađarske zastave prigodom postavljanja kamena temeljca za kupališnu zgradu. Župnik Anton Car i gradski fizik dr Mirković su demonstrirali pa je župnik dobio pet dana zatvora, a liječnik je bio suspendiran s dužnosti.⁸ Pretenzije Mađara na Hrvatsko primorje bile su neprikrivene pa se ne treba čuditi ovim represalijama. Mađari su u briljantnim govorima na svečanostima uvjeravali da »Mađar, stvarajući u Crikvenici lječilišno poduzeće, pruža hrvatskom bratu ruku prijateljstva i goji nadu da će ova ustanova pod zaštitom nadvojvode Josipa još više učvrstiti veze između Mađara i Hrvata«, kako je istakao u svom slovu 16. listopada 1892. potpredsjednik Krausz prilikom postavljanja kamena temeljca za »Ladislavov dom«.⁹

Neovisno o političkoj klimi u Crikvenicu su iz Zagreba stizali trgovci, profesori i sâm grof Teodor Drašković, koji je ljetovao u sezoni 1891. Tada je bilo u Crikvenici do 8. kolovoza 196 gostiju što je za početak bio velik broj.¹⁰

Crikvenica 1892, pogled s Kodtora

Sezona 1892. bila je veoma značajna za izgradnju i daljnji napredak Crikvenice. Akcioneri konzorcija za izgradnju kupališnih građevina, porijeklom iz Hamburga, Berlina, Beča i Budimpešte, otkupili su u Crikvenici 25.000 klaftara terena uz obalu gdje su se trebali graditi parkovi, vrtovi i vile, a Gubernij je došao u posjed 40.000 klaftara terena uz samu obalu. To su bile pripreme za slijedeću sezonu gradnji. Crikvenička je općina započela urgentne radove kao što je regulacija cesta koje vode u mjesto, a brojni su težaci dobili mogućnost zarade. Općina se trudila da mjesto opskrbi higijenskim, estetskim i ekonomskim uvjetima.¹¹

Općinska uprava u Crikvenici je također računala na nadvojvodu Josipa, te se jedna delegacija uputila u ožujku 1893. k njemu u Rijeku. Ugledni građani predvođeni gradonačelnikom i župnikom zahvalili su se nadvojvodi Josipu za sve što je dotad učinio za Crikvenicu, a posebno za kupnju dotrajalog pavlinskog samostana, tzv. Kaštela, za koji se i sâm novi vlasnik neobično zanimao,¹² budući da je u njemu uredio lječilište za rahitičnu i škrofuloznu nahoćad, kao zadužbinu rano umrlog sina Ladislava.

U Crikvenicu je istodobno stigao Henrik Wiener, jedan od podstrekača Lječilišnog udruženja, u društvu dvaju arhitekata da zaključi ugovore o gradnji objekata. Gradnja hotela je bila predviđena da počne u kolovozu te godine.¹³ Te sezone su, bez obzira na to što nije bilo hotela i pensiona, u Crikvenici ljetovali ugledni gosti iz Ugarske i Srbije, osobito iz Beograda, a među njima i intendant Srpskog pozorišta Šapćanin.¹⁴

Konzorcij za izgradnju Crikvenice nije naravno mogao zaobići Kr. zemaljsku vladu u Zagrebu te su odmah početkom 1894. poslali projekte

Crikvenica 1894, »Mali molo« i obala

hotela i kupališne zgrade na razmatranje,¹⁵ a ujedno su zamolili da im se uz nisku cijenu ustupi teren potreban za te svrhe, za izgradnju vodovoda i dva cestovna odvojka. Kr. zemaljska vlada se odazvala pa je poslala tehničko-političku komisiju koju su sačinjavali veliki župan Đuro Stipetić i nekoliko inženjera.¹⁶

Crikvenica

Hotel Erzherzogin Klotilde

Hotel Nadvojvotkinje Klotilde i kuća obitelji Skomerža 1891.

Zgrada kupališta je otvorena 24. lipnja 1894. te se taj datum može smatrati službenim početkom rada Klimatskog lječilišta i kupališta u Crikvenici. Svečanost je održana pod pokroviteljstvom nadvojvode Josipa. Novo kupalište se sastojalo od sto elegantnih kabina podijeljenih u dva kraka (ženske i muške). Uz kupalište je izgrađen restoran.¹⁷ Nepuni mjesec dana nakon ovog otvorenja otvoren je 15. srpnja 1894. paviljon za zabavu¹⁸ s krasnim izgledom na uzvišicu odakle je dominirana divna panorama.¹⁹ Za

uređenje parka Konzorcij je kupio sadnice iz parka »Elizabeta« u Rijeci te su ih presadili u park iza kupališne zgrade.²⁰ Restoran je bio uređen s naj-suvremenijim komforom, s puno elegancije, iz Mađarske je doveden cigan-ski orkestar. Od tog restorana jedna je cesta vodila do mjesta gdje se gradi veliki hotel.

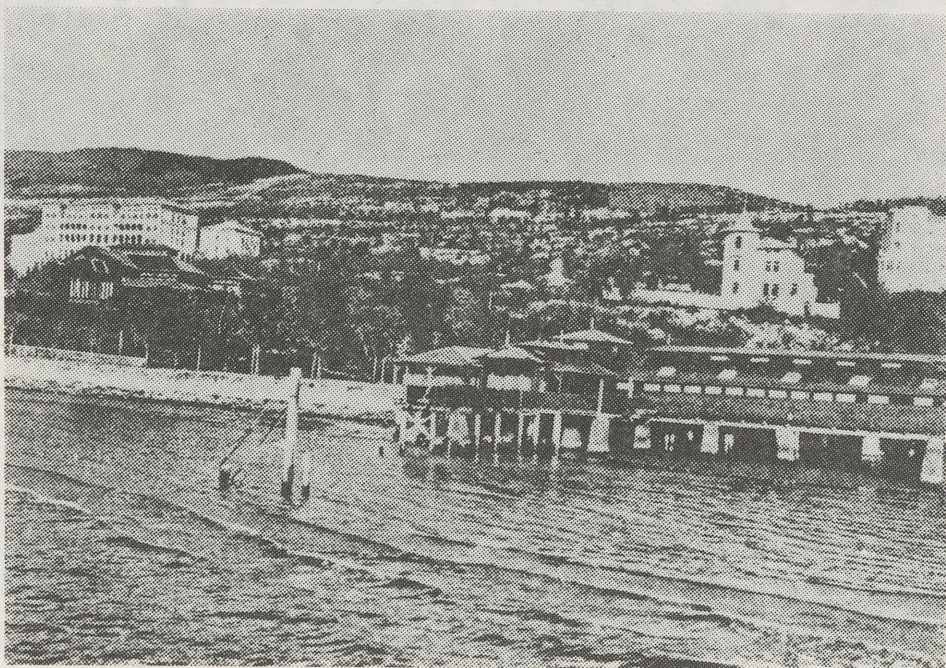

a) Hotel »Nadvojvode Josipa« (Therapia), 1896.

Veliki priliv gostiju i izletnika ponukao je braću Skomerža da dograde svoju kuću i pretvore u Hotel »Nadvojvotkinja Klotilda«.²¹ Taj je hotel bio kraj velikog mola pa su se u njegovoj restauraciji zadržavali domaći gosti, ali je ulogu glavnog mjesta zabave preuzeo novi paviljon na kojem se na žaljenje crikveniĉih politiĉara umjesto hrvatske vijorila maĉarska zastava.²²

Pristup gradnji svih tih objekata bio je osmišljen, izgraĉivalo se logiĉno, cesta od glavnog trga do hotela, vodovod, park, kupalište, »Kursalon«, da bi se najzad zapoĉelo gradnjom toliko Źeljenog velikog hotela. Koncem proljeća 1894. je poĉela gradnja ubrzanim tempom, tako da je u srpnju bio uveliko u gradnji, a uz njega su se izgraĉivale i tri vile, sve u reŹiji Konzorcija.²³ U Crikvenicu su doveli beĉkog arhitekta Uhlricha koji je trebao naĉiniti projekte za 12 novih vila. Povodom Higijenskog kongresa sudionici su posjetili Crikvenicu te je sanitarni savjetnik dr N. vitez Süssbach napisao u poĉasnu knjigu: »Źivio sam iznenaĉen i pun sam divljenja prema Crikvenici, njezina obala, njezin poloŹaj, odliĉni prirodni uvjeti, zahvaljujući kojima se mogu bez imalo opasnosti i djeca kupati, Źto je drugdje teŹko naći, su takvi da mogu predvidjeti sretnu budućnost ovom mjestu i po cijeloj ĉu Evropi proŹiriti glas da se propagira vijest o njezinim vrijednostima.«²⁴

Poĉetkom 1895. godine otpoĉeli su radovi na vodovodu i cesti za GriŹane, na KaŹtelu su izvedene adaptacije, jer je nadvojvoda Josip jedan dio zgrade uredio za sanatorij u kojem ĉe oficiri, koji su se razbolili, naći »zraka i morskih kupki«.²⁵ Godinu dana kasnije je dograĉena zgrada hospicija za bolesnu djecu i izgraĉeno kupalište.²⁶

b) Hotel Nadvojvode Josipa, kupališni paviljoni i staro drveno kupalište, 1896.

Za prosperitet primorskih luka živo je bio zainteresiran i riječki guverner Ljudevit Batthyany pa je pomorski gubernij započeo izgradnju gata pred novim hotelom gdje su mogli pristajati brodovi s gostima (kasnije nazvan »Crni molo«).²⁷ U Alcsuth je otputovala deputacija Kupališnog udruženja da zamoli Nadvojvodu za dozvolu da novi hotel nosi ime »Hotel Nadvojvode Josipa«. On je to rado prihvatio i obećao je »da će doputovati u gradić na hrvatskoj obali kada bude otvorenje hotela«.²⁸

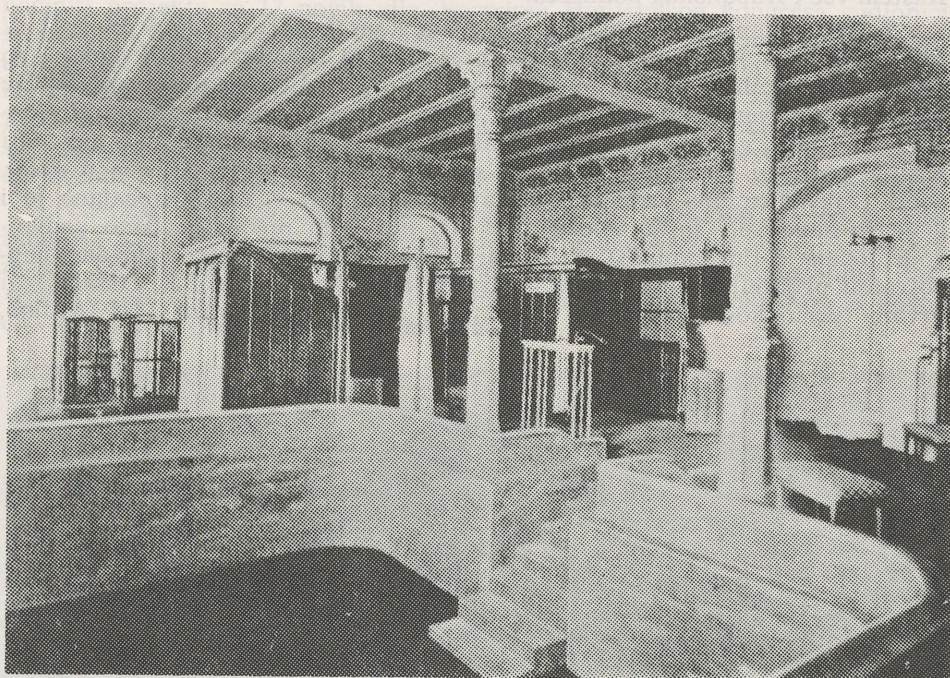
Veliki ambiciozni projekti izgradnje kupališnih građevina prenapregli su izdacima Kupališno poduzeće, ali ga je iz krize izvukao Nadvojvoda kreditom od 150.000 forinta, a nakon nadmetanja za Kupališno poduzeće 1897. Nadvojvoda Josip je ponudio 250.000 forinta i tako postao vlasnik ne samo Kaštela već i Kupališnog poduzeća.²⁹

Zacijelo je nadvojvoda Josip povukao konsekvence, budući da je 3. V 1893. godine, u listu »Pesti Napló«, prejudicirao budućnost Crikvenice kao klimatskog lječilišta. On je tom zgodom napisao: »Upravo nasuprot Opatije nalazi se Crikvenica. Toj Crikvenici ja proričem bolju budućnost od Opatije. Iza Učke rano zalazi sunce, tako da je Opatija skoro oko pet sati poslije podne u sjeni, što znači da se gosti oko tog sata povlače u svoje sobe. Crikvenica ima zaštićen položaj od sjevernih vjetrova, obasjana je i grije ju sunce do kasno uvečer...«³⁰ To nije bilo mišljenje samo nadvojvode Josipa, o tim okolnostima je najpodrobnije pisao i prirodosnanac, nadvojvodin prijatelj i suradnik na području botanike, profesor J. Frischaufer u prvom turističkom vodiču za Crikvenicu, tiskanom u Grazu 1891. godine,

Hotel »Nadvojvode Josipa« (Therapia), 1899.

pod naslovom: »Klimatischer Kurort und Seebad Crikvenica«. Novi hotel nije dogotovljen u predviđenom roku, ali je radila »Dependence«. Ta se kriza pogoršavala te je cijelo »Klimatsko lječilišno društvo Crikvenica«, kojeg je osnovao Henrik Wiener, palo pod stečaj 1899. godine.³¹ Nanovo je na dražbi nadvojvoda Josip dao uknjižiti tražbinu od 150.000 forinti pa je hotel mogao oporavljen odlično proraditi, tako da na osvit našeg stoljeća čitamo u Supilovom »Novom listu« kako najbolje radi Hotel »Nadvojvodi Josipu«.³² Naime, te su godine konačno sve kupališne građevine definitivno postale vlasništvo nadvojvode, koji je hotel izdao kupališnom liječniku u Krynitzu, carskom savjetniku dru Ebersu. On je u hotelu uredio hydroterapiju pa je hotel djelovao i zimi. To je i razlog da je hotel preimenovan

Lječilišni bazen u »Therapiji«, 1900.

Dugo vremena je Hotel »Therapia« uz brojne male hotele i pensione bio dostatan u Crikvenici. Početak 20. stoljeća je u mnogo čemu predstavljao novi pomak u razvoju turizma, sve je bilo organiziranije, a Općinsko poglavarstvo je preuzimalo na sebe dio organizacije i brige oko kupališta, obalnih putova, javnih površina i parka koji se od kupališnog paviljona nasipanjem zemlje, kupljene na otoku Krku, širio prema centru grada. Na mjestu gdje su se račvali obalni put i cesta koja je vodila za Hotel »Therapiju« započelo se 1905. godine graditi drugo monumentalno hotelsko zdanje koje je poprimilo ulogu ne samo kupališnog i lječilišnog objekta već i ulogu gradskog hotela. Hotel je dobio naziv »Miramare«. Istražujući povijest njegove gradnje mogli smo rekonstruirati situaciju u Crikvenici u prvom desetljeću našega stoljeća.

Nismo bili u stanju utvrditi tko je projektant Hotela »Miramare«. Jedan od investitora je Koloman Rimanoczy ml., arhitekt iz Velikog Varadina. Bio je odgovorni graditelj objekta, pa nije isključeno da je sâm projektirao zgradu vlastitog hotela. Uz njega se u dokumentima spominje i arhitekt Schlosser. Sve dok se ne otkrije originalni plan Hotela »Miramare« i on, također, dolazi u obzir kao potencijalni arhitekt objekta. U to doba, naime, graditi kupališni objekt s ambicijama da u dvorišnom dijelu ima namjenu »sanatorija« za raznovrsne kupelji slatkom i toplom morskom vodom nije bio malen zadatak.

Gradnja Hotela »Miramare« nije trajala niti godinu dana, jer je iz jednog dopisa vidljivo da su u ljetu god. 1905. posjetili Crikvenicu Josip Bekesy, aktivni ugarski domobranski pukovnik, i Koloman Rimanoczy ml., arhitekt, obojica iz Velikog Varadina, te im se u Crikvenici tako svidjelo da su odlučili bezuvjetno sagraditi »velebni hotel pod imenom 'Miramare'« sa znatnim kapitalom od preko tri do četiri stotine tisuća kruna.³⁴

Molbu za gradnju Hotela »Miramare« podnijeli su Koloman pl. Rimanoczy ml. i Josip Bekesy 26. kolovoza 1905. godine. Ona je zavedena u Kotarskoj oblasti Crikvenica dne 29. kolovoza 1905. pod br. 7648.³⁵ Molitelji su tražili da im se dozvola izda što prije, jer su željeli gradnju početi početkom rujna. Garantirali su solidnost gradnje od kamena i opeka, a istovremeno su molili i dozvolu za upotrebu obližnjeg parka za terasu pokrivenu tendom, što bi bilo za ukras grada i značajan korak u razvoju kupališta Crikvenica.

Hotel »Miramrae« i park pred njim, 1910.

Partie aus dem Kur-Park.

Lječilišni park i predio vila između »Miramara« i »Therapije«, 1910.

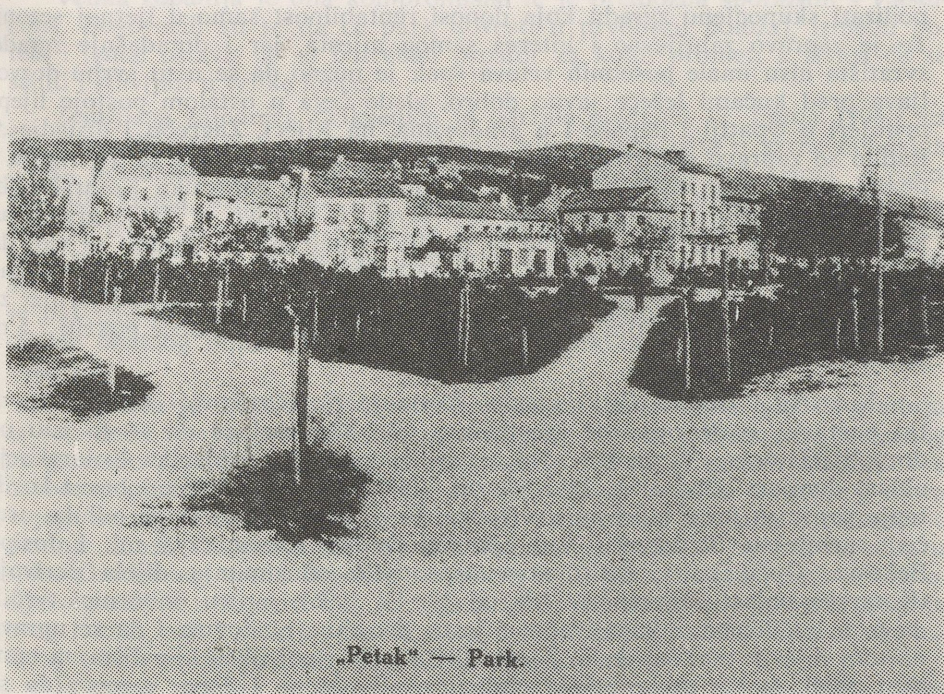
Prema zapisniku Kotarske oblasti u Crikvenici od 4. rujna 1905. br. 7648 vidljivo je da se na molbu reagiralo veoma brzo. Kotarski predstojnik Milan Ključec, tehnički izjavitelj Gustav Baldauf, općinski načelnik Emerik Car, glavar zemljišne zajednice Boljfo Kostrenčić, te građevni odbornici Nikola i David Matejčić pregledali su molbu i nacрте za »trokatno svratište« i utvrdili da nema prigovora, jedino se mora poštivati iskolčeni građevni pravac uz cestu za »Therapiu«. Komisija je ustanovila da je u Crikvenici postavljanje tende pred svratištem već dozvoljeno Hotelu »Crikvenica«, Hotelu »Klotilda« i Crnkovićevoj restauraciji i kavani, pa se na prijedlog tehničkog izjavitelja prostor između dviju cesta koje se tu sastaju, »a javno je dobro i nije nužno za promet kao i u interesu napretka mjesta Crikvenice, može i mora hotelu 'Miramare' dozvoliti« pod uvjetom da tenda bude ukusna i da se javni bunar, koji je na tom mjestu, preseli. Građevna dozvola za gradnju Hotela »Miramare« izdata je od strane općinskog Poljovništva u Crikvenici dana 5. rujna 1905. godine.

Prema građevnoj dozvoli br. 7648 kao hotel se trebalo sagraditi na katastarskoj parceli br. 881/1, 883, 884, 885 i 886 trokatnu zgradu s nazivom »Miramare«. Općina je odlučila da će se zemljište za gradnju hotela iskolčiti i na taj će se prostor položiti građevina s time da vlasnici jedan dio zemljišta ustupe za cestu te da se mora kupiti i dio zemljišta od urbarske općine Crikvenica. Ujedno se uvjetovalo da sa zapadne strane ostane put između Vile »Mira« i »Miramara« u širini 2 metra. Ovom je dozvolom Josipu Beseky i Kolomanu pl. Rimanoczyu bilo omogućeno da između obiju cesta,

nasuprot njihovom »svratištu«, trajno koriste prostor za terasu pod uvjetima da cesta mora ostati slobodna u širini od 7 ^{5/19} m, da tenda bude ukusno izvedena prema odobrenom nacrtu te da javni vodovodni izljev premjesti na naznačeno mjesto.

Hotel »Miramare« je dovršen u lipnju 1906. godine. Tom je prilikom Kotarskoj oblasti u Crikvenici Koloman Rimanoczy uputio molbu u vezi s »useljbenom dozvolom«. Kotarska oblast je donijela odluku br. 5112 od 10. lipnja 1906.³⁶ prema kojoj se osniva komisija za očevid na licu mjesta za dan 15. lipnja. Tom očevidu trebaju prisustvovati Koloman pl. Rimanoczy, tehnički izvjestitelj kotarske oblasti u Sušaku Gustav Baldani, općinski načelnik Emerik Car s građevinskim poduzetnicima Nikolom i Davidom Matejčićem, glavar zemljišne zajednice Boljfo Kostrenčić i kotarski liječnik dr Roko Joković.

Prema spisku Kotarske oblasti u Crikvenici br. 5246 od 15. lipnja 1906.³⁷ na određeni dan 15. lipnja sastala se imenovana komisija da pregleda građevinu Hotela »Miramare«. Oni su ustanovili da je zgrada dovršena, suha i potpuno prikladna za stanovanje. Odgovorni graditelj hotela Koloman pl. Rimanoczy tečajem gradnje je izveo stanovite nebitne preinake konstruktivne naravi. Dvorišna zgrada hotela je preinačena u lječilišne svrhe, tj. za »sanatorij« za raznovrsne kupelji slatkom i toplom morskom vodom. U strojarnici su bili postavljeni »Diesel motor« za pumpu slatke i morske vode te »dinamo stroj« za proizvodnje električne struje radi rasvjete zgrade i za pokretanje lifta. Tom je prilikom ustanovljeno da je naprava za razapinjanje tende gotova. Sedam željeznih stupova je usađeno u liniji koja čini

„Petak“ — Park.

Park na Petaku, oko 1900.

simetralu između obiju cesta koje se razdvajaju pred hotelom. Vlasnik je želio uz rub ceste postaviti kandelabre, a prometna površina pred hotelom ostala bi slobodna za kolni promet. Preko ceste je proveden cjevovod za pumpanje morske vode, a pred hotelom je uređen bunar za crpljenje tekuće podzemne vode koja će služiti za kućne potrebe, dok će za piće služiti voda iz javnog vodovoda. Zahodska jama je izvedena u rahlom terenu u suhozidu, a pokrivena je svodom i izvana se ne vidi. Tom su prilikom vlasnici zamolili za dozvolu da pred kavanom u parku postave stolove. Ta se komisija složila da se uselidbena dozvola izda, što su svi prisutni potpisali.

Gradnja novog reprezentativnog i osuvremenjenog Hotela »Miramare« izazvala je zavist kod vlasnika svratišta uz šetalište pa su počeli ometati rad hotela, posebno korištenje terase u obližnjem gradskom perivoju.

U Kotarskoj oblasti su se 26. ožujka 1906. godine sastali predstavnici općine koji su prosvjedovali protiv toga da vlasnik Koloman Rimanoczy vidljivim znakovima ogradi javni prostor parka u privatne svrhe. Predložili su da se žive biljke postave u bačve a stupci za rasvjetu se trebaju postaviti na mjestima koja ne smetaju prometu. U vezi s korištenjem kolskoga prometa u toku turističke sezone potrebno je bilo izdati uredbu (kako se to činilo već više godina kod svratišta »Crikvenica« i Restauracije »Crnković«³⁸) da se kolni promet obavezno upućuje drugim putom.

Rješenje za korištenje prostora pred Hotelom »Miramare« dobili su vlasnici od općine već 5. IX 1905. odlukom br. 7648, budući da je vlasnik o ovoj okolnosti učinio ovisnu svoju odluku o gradnji hotela³⁹ koja je dosegla građevnu glavnicu od 400.000 kruna, jer inače ne bi im imalo nikakvog smisla podizati skupocjenu zgradu koja donosi rentabilnost samo u ljetnoj sezoni. To je zapravo zahtijevao i interes samog mjesta, jer i dotadašnje zgrade svratišta nisu imale posebnih vrtova »pak je nužno da se u tu svrhu dozvoljava pred kućama ležeće javno dobro, glede čega u ostalom postoje lijepi primjeri u Opatiji i dapače i u gradovima, na Rijeci, Zagrebu i drugdje.«⁴⁰ Radilo se zapravo o mrtvom trokutu koji su zatvarale cesta za Therapiju i obalni put, a koji inače nije služio za saobraćaj. Iz zapisnika Kotarske oblasti, sastavljenog 5. travnja 1906. u Crikvenici, vidljivo je da je građevina hotela već bila pod krovom i da se počelo fasadiranjem. Ujedno se vidi da je Rimanoczy imao namjeru da na mjestu bivše ograde parka, načinjene od drvenih kolaca i bodljikave žice, uredi luksuzni park s kandelabrima za acetilensku rasvjetu, s tim da tenda podignuta preko puta neće pokriti 7,5 m širine osnovane ceste.

Kako su i Hoteli »Crikvenica« i Restauracija »Crnković« na cestovnom tlu postavili svoje privatne kandelabre nije bilo razloga da se to isto ne dozvoli i Hotelu »Miramare«. Na osnovi spomenutog zapisnika Kotarska je oblast donijela odluku br. 3231/906 od 9. IV 1906. kojom se odobrava korištenje prostora pred hotelom u vrijeme kupališne sezone. Ta je odluka uručena arhitektu Schlosseru kao opunomoćeniku Rimanoczya ml. i Josipa Bekesya. Općinsko se zastupstvo usprotivilo oduzimanju dijela perivoja (Kotarska oblast Crikvenica 3506 od 18. IV 1906), jer su odbornici tvrdili da je u lječilišnom i kupališnom mjestu potrebna hladovina i da se upravo na tom mjestu mukom došlo do zemljišta za perivoj blizu kupališta na morскоj obali, što je stvarno bila činjenica, ali ujedno i dobar izgovor da se Mađarima onemogućí širenje na javni prostor. Međutim, Kotarska oblast

je isticala da je »cestovno tlo podignuto zemaljskim troškom, nadalje javni perivoj štono ga je uredilo ovdašnje Društvo za poljepšavanje uz pripomoć zemlje i občine, tlo pako na kojem je perivoj uređen, vlasništvo je stranom zemljišne zajednice Crikvenica, stranom Kr. zemaljskog hrvatsko slavonskog erara«.⁴¹

Izgradnjom cesta u kupališnom rajonu hrvatska zemaljska vlada je postavila stalne temelje za pravovaljan razvitak i podizanje Crikvenice pa se ceste ne bi smjele zatvarati za volju privatnog poduzeća, jer su one prvi preduvjet i temelj »za pravilni razvitak ovog lijepog mjesta« ... »kojemu se budućnost kao svjetskom kupalištu i lječilištu može osnivati samo na udobnosti javnih prometnih obćila kao što su liepa i udobna šetališta, perivoji i hladovina« ...⁴²

Kotarska oblast u Crikvenici pod br. 3582/1906 od 15. V 1906.⁴³ poslala je županijskoj oblasti u Ogulinu obrazloženje svog stava u pogledu upotrebe javnog prostora parka pred Hotelom »Miramare« u kojem se jasno iznosi da zapravo načelnik općine Emerik Car u novom hotelu vidi konkurenta svom Hotelu »Crikvenica«, a da bi bilježnik Mate Car želio prodati svoj susjedni teren vlasnicima »Miramara« za »zlatne lire«. Kotarska oblast je bila mišljenja da nije najidealnije okupirati cestovno tlo, no, tako je odlučeno jer se misli na interes razvitka mjesta i udobnost stranaca. Prema tom dokumentu saznajemo da je Hotel »Miramare« trebalo otvoriti 1. lipnja 1906. godine i predati ga javnoj upotrebi.⁴⁴ Ujedno se vidi da je perivoj u Crikvenici podignut na temelju regulatorne osnove.

Velika županija je bila kompromisna te je predložila sporazum s vlasnicima. Dogovorili su se da će park dovesti u prvobitni položaj, između hotela i tende ostavit će se potreban prostor za kolni promet, a živica će se saditi i stavljati u velike lonce.

Zemljišna zajednica Crikvenice je održala sjednicu 17. lipnja 1906.⁴⁵ na kojoj je odlučila da imaju za korištenje njenog zemljišta u svrhe hotelskih terasa urbarskoj općini godišnje plaćati — »Miramare« 200 kruna, »Crnković« 100 kruna, »Klotilda« 100 kruna i »Bellevue« 50 kruna. Naglašeno je bilo da treba po naredbi Kotarske oblasti iz 1894. obalni put u Crikvenici održavati, čistiti ga od ovećeg kamenja, a drveće je trebalo privezivati uz kolce, zalijevati i obrezivati tako da stabla dobiju pravilnu krošnju. Kolni se put trebao održavati u redu jednako kao i zemaljske ceste. Održavanje cijelog obalnog puta bilo je u nadležnosti crikvenićeke općine i o njenom trošku.⁴⁶

Činjenica je da domaći ugostitelji nisu sa sampatijama gledali gradnju za ono doba velebnog suvremeno opremljenog Hotela »Miramare«, lociranog na glavnom šetalištu, posebno im je smetalo što su ga gradili Mađari. Sve navedene smetnje činili su dugi niz godina, tako da je došlo do velikog spora kojom su prilikom županijskoj vlasti bili predani svi zapisnici i rješenja o gradnji hotela. Zahvaljujući toj dokumentaciji, koja se čuva u inventaru spisa Građevnog ureda Sreskog načelstva u Sušaku, pohranjenim u Histo-rijskom arhivu u Rijeci,⁴⁷ bilo nam je moguće rekonstruirati povijest gradnje ovog hotela koji i danas privlači našu pažnju kao turistički balneološki sadržaj i kao zanimljiva secesionistička arhitektura.

Iz ovoga prikaza je jasno da je Hotel »Miramare« građen 1905—1906, u eri međunarodne afirmacije Crikvenice kao klimatskog lječilišnog i kupa-

lišnog mjesta te da su njegovu gradnju prihvatile županijska i kotarska vlast gledajući prvenstveno na budućnost razvoja mjesta. Ustupci koje su obje vlasti činile investitorima hotela su stoga potpuno razumljivi.

KULTURNO-POVIJESNA VRIJEDNOST HOTELSKIH GRAĐEVINA

Arhitektura 19. stoljeća je u smislu ukusa rehabilitirana i na njenom povijesnom istraživanju se u zadnja dva desetljeća veoma mnogo istražilo. Budući da počeci razvoja balneološke arhitekture predstavljaju posebno polje zanimanja mnogih stručnjaka dolazi dobro svaki doprinos obradi te arhitekture ikonografije. Prirodno je da se pojava izgradnje monumentalnih palasthotela na obali Hrvatskog primorja i Kvarnera ne može gledati izolirano od opće slike povijesnog stanja i pretvaranja mnogih malih priobalnih mjesta u »klimatska i lječilišna mjesta«, što podrazumijeva njihov preobražaj iz sela u grad sa svim oznakama urbanog života koji se automatski nametnuo njihovim stanovnicima.

Građevine hotela ulaze u čistu kategoriju namjenskih objekata koji nisu nekadašnja gradska »svratišta« već boravišta gostiju s određenim zahtjevima. U kupališnim mjestima ti se zahtjevi svode na liječenje i razonodu. Bečke Visoke škole i privatne Akademije nisu davale sve do Svjetske izložbe u Beču nikakve uzorke. Iskustva koja su imali bečki arhitekti u gradnji palača, samostana, salona i kavana odlično su poslužila. Hotel je zapravo privremeni stambeni konglomerat i kao takav se nametnuo arhitektima u velikim metropolama, ali i u brojnim kupališnim i klimatskim središtima koja su u drugoj polovici 19. stoljeća nicala na području Monarhije. Obavezna putovanja bečkih arhitekata po Evropi omogućavala su primjenu francuskih i engleskih iskustava u gradnji kupališne arhitekture, koja je osobito u Engleskoj imala već dugu tradiciju. Veliki hoteli su kao građevinski zadatak potisnuli dvorac kao temu, jer se plemstvo pogađančuje, u metropolama se grade višekratnice po principu ravnomjernog redanja što sve pridonosi da arhitekti promptno prilaze novom zadatku. Stoga hotelska zdanja predstavljaju sintezu prethodnih formalnih sredstava. Slikovito oživljene forme su išle u prilog tom zadatku. One su bile morfološki razrađene u periodu strogog historizma, koji je između ostalog i rješavao problem reprezentativnosti i dominantnosti zajedničke koncepcije djela. Na tom su polju najviše dali Heinrich Claus i Josef Gross, koji su surađivali s Hansenovim učenikom Karlom Tietzom. U okviru ove građevinske djelatnosti osobito je intenzivna izgradnja hotela pred Svjetsku izložbu 1873, kao što je izgradnja Hotel »Donau« i Hotel »Britannia«, te Hotela »Metropol« (1871—1873). Tada su preuređene i neke palače u hotele, tako nastaju »Grandhotel«, Hotel »Imperial«, a 1876. je izgrađen i reprezentativni Hotel »Sacher«.⁴⁸ Sva ova rješenja su se držala oblika Palasthotela, jer su i njihovi vlasnici pripadali vladajućim posjednicima kojima je bilo stalo do pompe, jer su u tim hotelima bili njima ravni gosti. Ta rješenja u urbanom tkivu velegrada nisu stvarala velike probleme, ali su arhitekti bili kod gradnje Palasthotela u prirodi, na neurbaniziranom tlu, opterećeni obavezama kako riješiti problem komunikacija u ovakvim mamutskim sklopovima, problem snabdijevanja, prehrane, vodoopskrbe i konfora. Pored estetskog principa morao je u jednak plan stupiti racionalizam novih metoda građenja hotela.

HOTEL »THERAPIA«

Po narudžbi osnivača konzorcija »Morsko kupalište i klimatsko lječilište Crikvenica« arhitekt S. Höfler je 1893. godine zasnovao sklop koji su sačinjavali Hotel »Therapia«, dependence hotela, terasa i park oko tog kompleksa.⁴⁹ Cijelim sklopom je trebala dominirati glavna zgrada hotela. U toj su zgradi uz sobe za stanovanje, salone, ručaoalice i kavanu bile predviđene prostorije za kupanje u toploj vodi i gimnastička dvorana u kojoj se izvodila terapija oboljelih osoba. Hotel je kratko vrijeme nosio nadvojvodino ime, a kasnije je preimenovan shodno namjeni u Hotel »Therapia«. Glavne ličnosti konzorcija, bolje reći pokretači, bili su Winner i Holub, koji su, računajući na aristokratsku publiku iz Evrope, naručili izvedbu velebnog projekta namijenjenog za tu vrstu gostiju. Nije čudno da je S. Höfler zamislio glavnu zgradu budućeg hotela kao kolosalnu palaču po sistemu bečkih palasthotela, a za cijeli zasnovani sklop odabrao pompozni visokorenesansni dekorativni repertoar. To je najbolje došlo do izražaja na razradi pročelja glavne zgrade okrenutog prema moru. Arhitekt je zamislio hotelsku zgradu kao tri kubične višekatanice užom stranom okrenute, a između sebe povezane po dužini postavljenim umecima. Da tu originalnu kompoziciju pomiri Höfler je za združivanje česti koristio sistem arkada pa je tako stvorio na površini divno jedinstvo elemenata. Time se stvorio utisak da hotel na obje fasade, prednjoj i dvorišnoj, ima po tri rizalita, od kojih je središnji ujedno i toranj za stubišta. Zgrada hotela kao i zgrade depandansi ima četiri jednako obrađena pročelja. Bazen i lječilišni dio su smješteni u lijevoj prigradnji, a društvena dvorana i dvorana za manje bankete u desnoj. Na prvom katu je ova dvorana bila otvorena lukovima i jednom ukusnom serlijanom, no kasnije su postavljena prozorska okna.

Glavno pročelje je u današnjem stanju izmijenjeno na zadnjem katu, gdje je središnji rizalit ostao bez jednog kata kako bi se spojila terasa. Ta je intervencija poremetila krasan sklad proporcija.

Originalnost Höflerovog rješenja glavne zgrade »Therapije« je u primjeni arkature. Naime, devedesetih godina 19. stoljeća, a tada je zasnovan ovaj projekt, u bečkoj je arhitekturi bila prisutna težnja za traženjem novih oblika, posebno u domaćoj tradicionalnoj građnji. Tako arhitekti, iz čijeg je kruga očito i S. Höfler, preuzimaju iz germanske renesansne arhitekture omiljeni motiv arkada kao jedan od elemenata altdeutschstila. To sretno otkriće ukrasa dvorišta po svom »umjetničkom htijenju« odabire i spretno iskorišćuje ovaj nadareni arhitekt za ukras i funkciju jednovremeno pa je tako razgibao široke i visoke površine ove monumentalne građevine i uradio jedno od najoriginalnijih rješenja na našoj obali. Zapravo je anticipirao mnoga moderna rješenja današnjice. Od prizemlja do četvrtog kata sproveden je sistem arkature, u prizemlju, na prvom katu i kroz srednji rizalit one počinjavaju na pilonima, dok su arkade na trećem i četvrtom katu pridržane toskanskim stupovima. Cijeli dan svjetlost mijenja izgled te fasade, dolazi do neslućenih kjaroskuralnih efekata koji toj arhitekturi daju stanoviti mediteranski značaj. Po pet arkada na tri kata s obje strane rizalita polako se snizuju, a ta izmjena modularne gradacije, koja nije upadljiva, govori o finom smislu za harmoniju oblika, za ritam punog i praznog koje je posjedovao projektant. Tako je otklonio jednoličnost opetovanja, a i potcrtao stupnjevanje vrijednosti katova, bilo kao mjesta za svečanosti i razo-

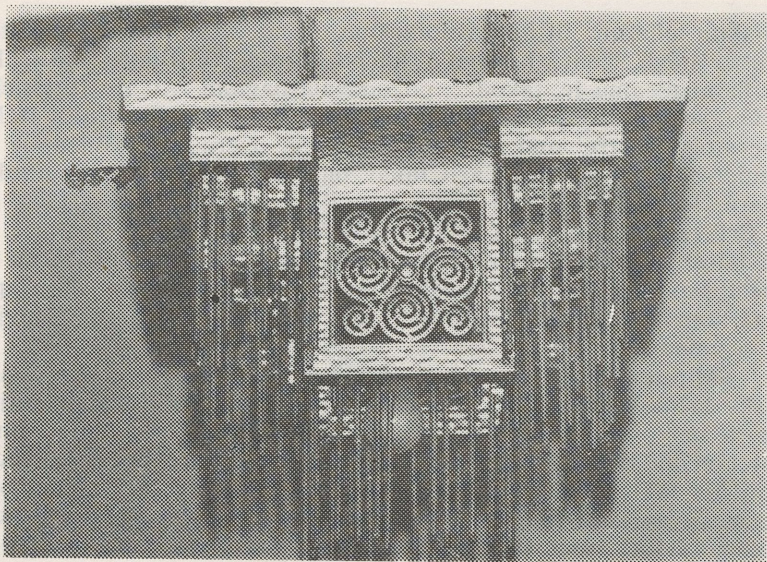
nodu, bilo kao ođaja za odmor i liječenje. Izmjenom materijala, kovanog željeza, parapeta i balaustera na ogradama terasa i lođa, unio je također život. U svemu je logično poštoval funkciju objekta, ali je poštoval i modularne odnose kasne renesanse, pa na toj fasadi nigdje nema nesporazuma. Ovo je pročelje zaista dostojno da dominira u carskoj metropoli. Zgrade Hotela »Therapia« su smještene na artifičijelno prilagođenom terenu, na platou ispred kojeg je bujan park zasađen mediteranskih raslinjem. Arhitekt S. Höfler se znao lucidno koristiti darovima djevičanske prirode postavivši ovu veebnu građevinu pred zeleni pano brijega, na maloj uzvišici, odakle je ona imala okrenuto glavno pročelje prema moru. Tako je ona putnicima, koji su stizali u Crikvenicu, već izdaleka bila nagovještaj, svojom je prizoritošću privlačila njihove poglede i ulijevala ushićenje. Ta pompozna građevinska masa je inteligentno artikulirana u prostoru, organski je srasla u tlo, u zelenilo, pred njom su na nevelikoj udaljenosti bile »banje« i kupališni restoran, svi sadržaji skoncentrirani, u funkcionalnoj povezanosti prostora i namjene tih sadržaja. Te je sve prednosti arhitekt S. Höfler do beskraja iskoristio i stvorio hotelsku arhitekturu kojoj i do danas nema premca.

Hotel »Miramare«, detalj pročelja, 1906.

HOTEL »MIRAMARE«

Početakom 20. stoljeća Crikvenica je već bila veoma afirmirano kupališno i lječilišno mjesto, posebno za mađarsku publiku, dapače sve je bilo podređeno potrebama te publike. Za aristokratsku i kapitalističku publiku odgo-varao je luksuzni Hotel »Therapia«, dok je srednji stalež bio zadovoljan pansionskim uslugama u novosagrađenim vilama u rajonu kupališta nedaleko od obale. Uz samu obalu, brigom Velike županije, Kotara i mjesnih vlasti, izgrađena je prema urbanističkom planu razvoja javna prometnica sa zasađenim drvoredom uz koju su se izgradile jedna do druge privatne kuće s

Luster u maloj ručionici hotela »Miramare«, 1906.

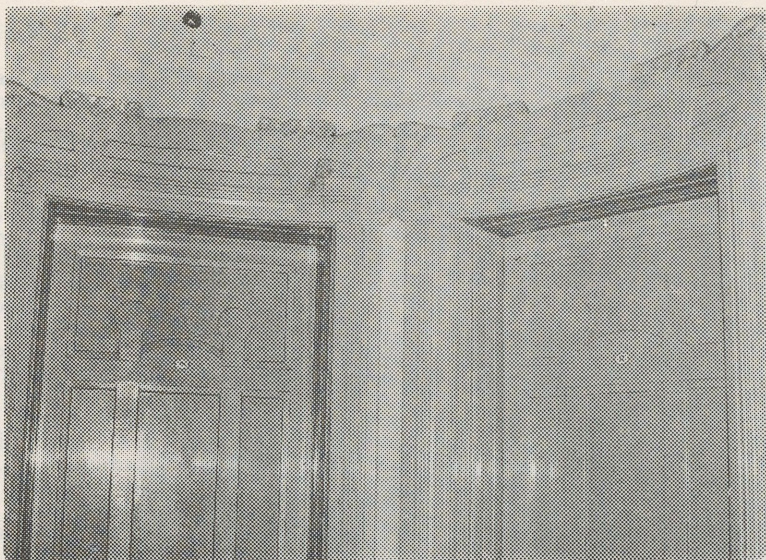

Hotel »Miramare«, stup na ulaznom stubištu

ugostiteljskim lokalima ili prodavaonicama u prizemlju, dok su na katovima, preko ljeta, mogli izdavati sobe u kućnoj radinosti. Dobra opskrbljenost živežnim namirnicama je, također, pogodavala naglom razvoju turističke privrede u Crikvenici. Taj su trenutak izvrsno osjetili poslovni ljudi iz Mađarske pa se stoga ne trebamo čuditi da se ideja o gradnji još jednog hotela u Crikvenici i ulaganje kapitala u takav balneološki objekt nametnula dvojici Mađara, Josipu Bekesyu i Kolomanu Rimanoczyju kad su 1905. godine posjetili Crikvenicu. Tom su prilikom odlučili na obali, tik do plaže, sagraditi novi hotel pod zvučnim nazivom »Miramare«. To je trebao biti modern balneološko-turistički hotel opskrbljen suvremenim terapijskim aparatu-rama, bazenom za morsku vodu, a pored toga valjao je pružiti uvjete za odmor i razonodu.

Hotel »Miramare« je u suštini moderna pretpostavka secesionističke balneološke arhitekture u Crikvenici. Upotreba stakla i kovanog željeza iskorisćena je na ovoj građevini kao izražajna potreba stila, međutim, kao masa hotel nema trodimenzionalna svojstva arhitekture Secesije, nedostaje mu ekspresija iako su prisutne slivene konture prizemlja i prividno meke građevne mase na katovima. Autor nije uspio nadvladati prostornu koncepciju visokog historicizma, posebno ne njegov odraz na pročelju, što i jest oznaka bečke, a preko nje i budimpeštanske škole koje nikada nisu raskinule s prethodnom tradicijom. Svojstvena je, međutim, na ovom hotelu jasnoća i ispravno korišćenje materijala, moral oblika koji odgovaraju materijalu i funkciji, o čemu je ovisio novi jezik oblika i prostora. U to doba, naime, važan je bio, također, problem svjetlosti koja se koristi neposredno iz prirode. Radi se više o suvremenoj tendenciji i ažuriranju arhitektonskog sadržaja u posve novim uvjetima hotelskog graditeljstva u Monarhiji.

Naturalističke crte Secesije su na dva kata pročelja hotela ograničene na prikazivanju cvijeća, vitica, nepravilno uvijenih rešetki, ornamenata na glavicaama stupova na balkonima. To ipak nije bilo generalno odricanje od historicističke, doduše kod nas kratke, tradicije arhitekture balnearnih hotela i njenih prostornih i kompozicijskih rješenja. Smjelost projekta je u liniji zgrade koja prati zavoje ulice tako da joj je rizaltni dio pročelja postavljen asimetrično na trasu ravne obale, a u odnosu pak na krivulju cestovnog zavoja taj centralni markantni dio je postavljen skoro aksijalno. Arhitektura hotela je prilagođena socijalnoj strukturi tadašnjih gostiju, uglavnom mađarskoj aristokraciji, činovničkoj i trgovačkoj buržoaziji. Površine na katovima su isključivo velike sobe s ložama, raščlanjenje prostora je stereotipno s jednu i drugu stranu uskog hodnika bez zajedničke katne površine. Vestibul je relativno malen, trijažni, nema širinu monumentalnih vestibula, iz njega su strogo usmjereni pravci komunikacija, stepenište, recepcije, restoran i kavana. Restoran i kavana su ukrašeni po stropovima maštovitim repertoarom prostudiranih grupa cvjetova izvedenih u divnoj štukaturi. Tome pridonose rasvjetna tijela koncipirana više geometrijski, što navodi na njihovu bečku provenijenciju. U svakom slučaju hotelska je zgrada živ organizam daleko od strogosti i hladnoće, s podvučenim svečanim prostorom kavane u prizemlju, što sve ima paralele u istodobnoj kupališnoj arhitekturi na liburnijskom primorju i na kopnu. U svakom slučaju »Miramare« je dominantna kojom završava pravi potez obale na početku zelene površine parka. On je do danas kao ambiciozna arhitektura najznačajniji hotelski objekt u užem centru grada, na promenadi, utkan je u tkivo

Hotel »Miramare«, vrata sa drvorezbarenim okvirom, 1906.

te balnearne zone, i koliko god je to kupališni objekt, on je i gradski sadržaj.

Nedostatak projekta Hotela »Miramare« je u prvom redu što prati liniju ceste te nema svoju vlastitu terasu. Istina je da su vlasnici kod traženja dozvole uvjetovali upotrebu parka pred hotelom, no moralo se prelaziti cestu a to je stvaralo znatne poteškoće. Ta terasa na zemljištu zemljišne zajednice je od otvaranja hotela stalno bivala kamen spoticanja između općine i vlasnika. Arhitekt je hotelsku građevinu doživio kao gradsko svratište s uličnim pročeljem, stoga se nije mogao odreći koncepcije takve vrste hotela. Velika prednost »Miramara« je što je sagrađen neposredno uz more te se njegovo pročelje znalo ljeskati na vodenoj morskoj površini kad drveće u parku uz plažu još nije bilo visoko izraslo. Ta komunikacija zgrade s vodom je veoma značajan faktor u njegovoj osnovnoj poruci, Hotel »Miramare« je zamišljen kao kupališni i lječilišni sadržaj. Upravo ova prednost Hotela »Miramare« daleko nadilazi prethodno spomenuti nedostatak veze koji će se s parkom moći prilikom dogradnje novog dijela modernog hotelskog prostora veoma jednostavno riješiti.

Poslije Hotela »Therapia«, izgrađenog u stilu visoke renesanse. Hotel »Miramare« je drugi hotel građen sa izrazitim stilskim obilježjima vremena u kojem je nastao. Zasnovan je kao stilski čisto secesionističko rješenje na kojem se autor nije oslobodio historicističke prostorne dispozicije. Uz »Therapiju« taj hotel predstavlja povijesni spomenik turističkog graditeljstva u Hrvatskom primorju. Činjenica je da ga se neće moći vratiti u prvobitno stanje, jer je poslije požara unakažen dogradnjom još jednog kata, ali se svakako treba ad maximum sačuvati sve što je autentično i vremenski i stilski. Taj je hotel uvijek imao i svoj »kućni stil«, pa mu valja vratiti dignitet koji je uživao kod domaće i međunarodne publike od osvita našeg stoljeća do danas.

BILJEŠKE

- ¹ Da Cirquenizze, LB, XXII, Fiume 16. VII 1889, N. 159, p. 2.
- ² Cirquenizze come luogo di cura, LB, Anno XXII, Fiume 14. XII 1889, N. 286, p. 2.
- ³ Cirquenizze luogo di cura, LB, Anno XXIV, Fiume 26. III 1891, N. 68, p. 2.
- ⁴ La festa di ieri a Cirquenizze, LB, Anno XXIV, Fiume 2. VII 1891, N. 146, p. 2.
- ⁵ Lo stabilimento bagni di Cirquenizze, LB, Anno XXIV, Fiume 14. VII 1891, N. 156, p. 2.
- ⁶ A Cirquenizze, LB, Anno XXIV, Fiume 8. VI 1891, N. 127, p. 2.
- ⁷ Ancora uno stabilimento balneare, LB, Anno XXIV, Fiume 10. VII 1891, N. 153, p. 2.
- ⁸ In seguito all'incidente di Cirquenizze, LB, Anno XXIV, Fiume 3. IX 1891, N. 198, p. 3.
- ⁹ Grande solennità a Cirquenizze, LB, Anno XXV, Fiume 17. X 1892, N. 236, p. 2.
- ¹⁰ Il Bagno di Cirquenizze, LB, Anno XXIV, Fiume 11. VIII 1891, N. 180, p. 2.
- ¹¹ Ciò che si fa a Cirquenizze, LB, Anno XXV, Fiume, 12. II 1892, N. 34, p. 2.
- ¹² S. A. l'arciduca Giuseppe, LB, Anno XXVI, Fiume 13. III 1893, N. 59, p. 2.
- ¹³ A Cirquenizze, LB, Anno XXVI, Fiume 13. III 1893, N. 59, p. 2.
- ¹⁴ A Cirquenizze, LB, Anno XXVI, Fiume 12. VII 1893, N. 156, p. 2.
- ¹⁵ Građa Kulturno-tehničkog ureda Hrv. Slav. Dal. Zemaljska vlada u Zagrebu, kut. 142, 17. IV 1894, br. 3898/894.
- ¹⁶ Bagno maritimo a Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 20. II 1894, N. 41, p. 2.
- ¹⁷ Bagno di Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 25. VII 1894, N. 143, p. 2.
- ¹⁸ L'inaugurazione del padiglione del Bagno di Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 14. VII 1894, N. 159, p. 2.
- ¹⁹ L'inaugurazione del Bagno a Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 12. VII 1894, N. 157, p. 2.
- ²⁰ Gli alberi del giardino Elisabetta, LB, Anno XXVII, Fiume 29. IX 1894, N. 222, p. 2.
- ²¹ Da Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 16. VII 1894, N. 160, p. 2.
- ²² Da Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 31. VII 1894, N. 172, p. 2.
- ²³ Da Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 13. VIII 1894, N. 184, p. 2.
- ²⁴ Noterelle da Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 25. IX 1894, p. 2.
- ²⁵ A Cirquenizze, LB, Anno XXVIII, Fiume 26. IV 1895, N. 95, p. 2. Fondazione benefica, LB, Anno XXVIII, Fiume 23. III 1895, N. 68, p. 2.
- ²⁶ Ospicio marino a Cirquenizze, LB, Anno XXIX, Fiume 7. VI 1896, N. 105, p. 2.
- ²⁷ A Cirquenizze, LB, Anno XXVIII, Fiume 28. V 1895, N. 121, p. 2.
- ²⁸ Lo stabilimento balneare di Cirquenizze, LB, Anno XXVIII, Fiume 6. VI 1895, N. 128, p. 2.
- ²⁹ Lo stabilimento balneare di Cirquenizze, LB, Anno XXX, Fiume 31. III 1897, N. 73, p. 2.
- ³⁰ Lo Stabilimento balneare di Cirquenizze, LB, Anno XXX, Fiume 16. VI 1897, N. 135, p. 2.
- ³¹ Hasper, F.: Crikvenica, Seebad und Klimatischer Kurort, Budapest 1894, str. 15.
- ³² Morsko kupalište u Crikvenici, Novi list, Rijeka, 28. III 1901, br. 71, str. 2.
- ³³ Iz Crikvenice, Novi list, Rijeka, 8. VIII 1901, br. 179, str. 2.
- ³⁴ Joković, R.: Seebad und Klimatischer Winter-Kurort Crikvenica, Führer durch Crikvenica und Umgebung, Crikvenica 1914, str. 20—21.
- ³⁵ HAR, Rijeka, Tehnički odjeljak, Sresko načelstvo Sušak, Kutija 40, Kr. Kotarska oblast u Crikvenici, br. 3582/1906.
- ³⁶ HAR, Rijeka, Teh. odj., Sresko načelstvo u Sušaku, Kut. 4, Kr. Kotarska oblast u Crikvenici, 10. VI 1906, br. 5112.
- ³⁷ HAR, Rijeka, Sresko načelstvo u Sušaku, Tehnički odjeljak, Kut. 4, Kr. Kot. oblast u Crikvenici, 15. VI 1906, br. 5246.

³⁸ HAR, Rijeka, Sresko načelstvo u Sušaku, Teh. odj., Kut. 4, Kr. Kot. oblast u Crikvenici, br. 3582/1906.

³⁹ HAR, Rijeka, Sresko načelstvo u Sušaku, Teh. odj., Kut. 4, Zapisnik Kr. Kot. oblasti u Crikvenici, 5. IV 1906.

⁴⁰ HAR, Rijeka, Sresko načelstvo Sušak, Teh. odj., Kut. 4, Kotarska oblast u Crikvenici, br. 3582 od 8. VI 1906.

⁴¹ HAR, Sresko načelstvo u Sušaku, Teh. odj., Kut. 4, Kotarska oblast u Crikvenici, br. 3582/1906.

⁴² HAR, Rijeka, Sresko načelstvo Sušak, Teh. odj., Kutija 4, Opčin. pogl. u Crikvenici up. Kot. obl., 16. IV 1906, br. 1353.

⁴³ Vidi bilješku br. 41.

⁴⁴ HAR, Rijeka, Sresko načelstvo u Sušaku, Teh. odjeljak, Kut. 4, Tehnički izvještaj br. 1000/1906 od 2. X 1906.

⁴⁵ HAR, Rijeka, Tehnički odjeljak, Sušak, Kut. 4, Zapisnik zemljišne zajednice općine Crikvenica, 17. VI 1906.

⁴⁶ HAR, Rijeka, Građevni odsjek, Kr. Vlada, br. 59996/94, Kut. 4, Kr. Kot. oblast Crikvenica 3372/1894.

⁴⁷ HAR, Rijeka, Sresko načelstvo u Sušaku, Tehnički odjeljak, Kut. 4.

⁴⁸ Wagner-Rieger, R.: Wiens Architektur im 19. Jahrhundert, Wien 1970, str. 199.

⁴⁹ Hasper, F.: navedeno djelo, str. 18, krivo navodi ime arhitekta kao Josef Höfler. Arhitekt se potpisuje kao S. Höfler na svim nacrtima. HAH, Zagreb, kulturno-tehnički ured Hrv. Slav. Dalm. Zemaljske vlade u Zagrebu, kut. br. 142, 17. IV 1894. god. br. 3898/894. Hasper F. za Höflera kaže da je jedan od poznatijih budimpeštanskih arhitekata.

⁵⁰ Ovaj je rad napisan prema programu Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu.